

## SZABADFALVI JÓZSEF

*Horváth Barna a demokráciáról – hetven év távlatából*

Magyarország legújabb kori történetének hét évtized távlatából is, sok vitát kiváltó korszaka volt a második világháborút követő néhány év. A háborús pusztítás és a közvetlenül is megismert totális hatalmi rendszer bukása után, egy demokratikus Magyarország megteremtésének a vágya hatotta át a hazai közvéleményt, illetve az értelmiség addig magát kevésbé exponáló igen szűk rétegét, a jogfilozófusok közösségét. Közülük három egykori szegedi professzor – Moór Gyula, Horváth Barna és Bibó István – neve említhető meg, akik ez idő tájt született írásaikban, előadásaikban foglaltak állást a demokrácia jelenét és jövőjét érintő kérdésekben. Ezekben a sorsfordító hónapokban mindhárman elismert jogászként, jogtudósként közéleti-politikai funkciót is vállalva, bábáskodtak az új Magyarország politikai arculatának kialakításában. A második világháború után nem volt ritka jelenség az elméleti felkészültség és a gyakorlati politizálás ilyen jellegű szimbiózisa.

Közülük a legfiatalabb – az ekkor még elsősorban jogbölcselekként számon tartott, egykori Horváth-tanítvány – Bibó István közéleti, tudományos-publiscisztikai tevékenységéről, az elmúlt három évtizedben több monográfia, tanulmánykötet és számos írás született. Az utókor róla tud a legtöbbet. Hármójuk közül a legidősebb, ekkor legnagyobb szakmai reputációval rendelkező Moór Gyula a pesti egyetem rektoraként, majd a Magyar Tudományos Akadémia elnöki jogkört gyakorló másodelnökeként, parlamenti képviselőként, a közélet aktív szereplője volt. Nyilván nem véletlen, hogy 1945 nyarán a demokrácia aktuális kérdéseiről rendezett konferencia egyik felkért előadójaként mondta el véleményét a demokrácia „örvényeiről”.<sup>1</sup> Ugyanezen az előadássorozaton fejtette ki Horváth Barna<sup>2</sup> saját demokrácia-koncepcióját, mely hetven év táv-

<sup>1</sup> MOÓR GYULA: A demokrácia örvényei. In: *Demokrácia*, [A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának kiadása] Egyetemi Nyomda, Budapest, 1945. 96-109. p. Moór demokrácia felfogásáról lásd: SZABADFALVI JÓZSEF: „A demokrácia örvényei” (Moór Gyula demokrácia-felfogása [1945-1947]), *Valóság*, 34 (1991) 7, 28-40. p.; *Jogfilozófusok a demokráciáról*. Moór Gyula és Horváth Barna részvétele az 1945-ös „demokrácia-vitán”, *Zempléni Múzsá*, 6 (2006) 1, 25-31. p.

<sup>2</sup> Horváth Barna (Budapest, 1896. augusztus 25. – Hingham /Massachusetts, USA/, 1973. március 3.). Egyetemi tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán végezte. 1920-ban szerzett jogi doktorátust, majd a közigazgatásban helyezkedett el. 1925-ben Moór Gyula közreműködésével folyt le a magántanári habilitációs eljárása a szegedi egyetemen. 1927 és 1929 között Bécsben, majd Londonban folytatott hosszabb ösztöndíjas tanulmányutat. 1929-től 1949-ig – Moór utódként – a jogfilozófia professzora a szegedi, illetve 1941 és 1944 között a kolozsvári egyetemen. 1945-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjainak sorába választotta. A háború után

latából is érdemes arra, hogy az utókor szembesüljön nézetei máig ható aktualitásaival.<sup>3</sup>

A nevezetes alkalom, ahol a két világháború közötti magyar jogfilozófiai gondolkodás két meghatározó alakja, meghívott előadóként megnyilvánult, a később „demokrácia-vitának” elkeresztelt konferencia volt, melyet 1945. június 26. és július 6. között, a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán rendeztek.<sup>4</sup> A tizenhárom előadó között, a korabeli legjelentősebb politikai pártok képviselői és a tudomány emberei fejtették ki véleményüket a magyar társadalom legégetőbb kérdéseiről, a szükséges politikai változások irányáról, és általában – miképpen az előadások szövegét tartalmazó kötet előszava is fogalmaz – „a demokrácia nagy kérdéseiről”. A részt vevő előadók között találjuk Moór és Horváth mellett Erdei Ferencet, Ortutay Gyulát, Rákosi Mátyást, Szakasits Árpádot, Tildy Zoltánt, Teleki Gé-

aktívan részt vett a politikai közéletben. 1945 áprilisától – rövid ideig – a Magyar Függetlenségi Front legkisebb pártjának, a Polgári Demokrata Pártnak (PDP) az Ideiglenes Nemzetgyűlésben megválasztott képviselői között budapesti küldöttként vett részt. Nevéhez fűződik pártja programjának megszövegezése. A „fordulat évét” követően helyzete szakmai és politikai értelemben lehetetlenné vált, így 1949-ben családotul az Egyesült Államokba emigrált. 1950 és 1956 között a New York-i New School for Social Research professzoraként politikatudományt, nemzetközi jogot és jogfilozófiát adott elő. Tanított Zürichben, Bécsben, Berlinben, Freiburgban, Koppenhágában és Genfben. Nehéz anyagi körülményei arra késztették, hogy állást vállaljon az Amerika Hangja Magyar Osztályán, ahonnan 1964-ben vonult nyugdíjba. Külföldre távozását követően sohasem tért haza. Életéről és munkásságáról lásd bővebben: NAGY ENDRE: Bevezetés Horváth Barna: *Demokrácia és jog* című tanulmányához, *Medvetánc*, 1985/2-3, 295-303. p.; Elhajló pályaképek (Bibó és Horváth Barna). In: DÉNES IVÁN ZOLTÁN (szerk.): *A hatalom humanizálása, Tanulmány Kiadó, Pécs*, 1993. 84-90. p.; HORVÁTH BARNA: *Forradalom és alkotmány (Önéletrajz 1944-45-től)*, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 1993.; H. SZILÁGYI ISTVÁN: *Dráma és jogfilozófia Horváth Barna életművében*. In: *Portrévázlatok a magyar jogbölcséleti gondolkodás történetéből*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 1995. 211-266. p.; CS. KISS LAJOS: *Szabadság és kényszer (Horváth Barna szellemi pályája)*. In: HORVÁTH BARNA: *Angol jogelmélet, Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest*, 2001. 569-611. p.; SZABADFALVI JÓZSEF: *Egy „európai értelmiségi jelenség” – Horváth Barna emlékezete*. *Magyar Jog*, 50 (2003) 11, 641-648. p.; CS. KISS LAJOS: *Horváth Barna*. In: HAMZA GÁBOR – BIKLÓSI ZOLTÁN (szerk.): *Magyar jogtudósok. III. köt. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest*, 2006. 209-227. p.; Zsidai Ágnes: *A tiszta jogszociológia. Horváth Barna szinoptikus jogelmélete*. Szent István Társulat, Budapest, 2008.; H. SZILÁGYI ISTVÁN: *Horváth Barna géniusza*. In: H. SZILÁGYI ISTVÁN: *Jog – irodalom, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Összehasonlító Jogi Intézet, Szeged*, 2010. 33-88. p.; SZABADFALVI JÓZSEF: *Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére a 20. század első felében*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2014. 147-175. p.

<sup>3</sup> Horváth Barna demokrácia-felfogásáról korábban keletkezett tanulmányok közül lásd: NAGY 1985, 295-303. p.; SZABADFALVI JÓZSEF: „Demokrácia és jog”: Adalékok Horváth Barna politikaelméletéhez (1945/46). *Magyar Közigazgatás*, 40 (1990) 7, 605-613. p.; SZABADFALVI 2006, 31-35. p.; PACZOLYA PÉTER: A jogállam káprázatától az angol jogelmélet valóságáig Horváth Barna írásaiban. *Jog – állam – politika, Jog- és államtudományi folyóirat*, 3 (2011) 4, 3-12. p.

<sup>4</sup> A konferenciáról lásd bővebben: STANDEISKY ÉVA: *Remény és szorongás. Demokrácia elképzelések és demokrácia értelmezések*. In: RAINER M. JÁNOS – STANDEISZKY ÉVA (szerk.): *A demokrácia reménye. Magyarország, 1945. 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs Kutatóintézete, 2005. évkönyv. 13. köt. Budapest, 2006. 54-91. p.*

zát, Veres Pétert, hogy csak a legismertebb neveket említsük. De nézzük, hogy mely kérdéseket tartotta Horváth Barna 1945 nyarán az új, demokratikus Magyarország megteremtése legfontosabb és legaktuálisabb problémáinak!

Horváth Barna, a szegedi egyetem jogbölcselet professzoraként – egyben a Polgári Demokrata Párt ideiglenes nemzetgyűlési képviselőjeként – *Demokrácia és jog* címmel<sup>5</sup> tartott előadásában foglalta össze nézeteit a politikai demokrácia, azon belül a parlamentarizmus, az állampolgári részvétel, a közvélemény-kutatás, a demokratikus jogalkotás, a jogtudomány és jogi oktatás kérdéseiről.<sup>6</sup> Mielőtt azonban rekonstruálnánk Horváth teoretikus kijelentéseit, érdemes utalni tanítványa, Bibó István 1976/77-ben magnóra mondott – gyakran idézett – életrajzi-visszaemlékezésére, melyben nagyra becsült tanára tudósi nagyságáról és politikai irányultságáról így vélekedett: „Horváth Barna nyugat-európai típusú tudós volt, Bécsben és Angliában járt előzőleg, mielőtt professzor lett volna, Bécsben Kelsent hallgatta, ... Angliában Harold Laski tanítványa lett, aki a munkáspárt balszárnyának volt az ideológusa. Horváth Barnának volt egy finoman prezentált, semmiképpen sem harcos, liberális anarchista álláspontja, és ebben a liberális angol szocialistákhoz állt közel. Ugyanakkor a tudományt szenvedélyesen komolyan vevő európai értelmiségi jelenség volt... jogszociológiai álláspontot képviselt a Kelsenék erősen normativista szemléletével szemben.”<sup>7</sup> Majd később így folytatja: „Ami a szellemi és egyetemi hatásokat illeti, ebből a szempontból az egyetemen jelentős hatásként csak Horváth Barnát tudom megemlíteni, annak a rendkívüli tiszta és a tudományért szenvedélyes, mondhatjuk, nyugat-európai típusú magatar-

<sup>5</sup> HORVÁTH BARNA: *Demokrácia és jog*. In: *Demokrácia*, [A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának kiadása] Egyetemi Nyomda, Budapest, 1945. 43-67. p. (Horváth előadása negyven évvel később újból megjelent: *Medvetánc*, 1985/2-3. 307-323. p.)

<sup>6</sup> Horváth aktív közéleti tevékenységének talán leglényegesebb momentuma, hogy ő végezte el a Polgári Demokrata Párt programjának végleges megszövegezését, amely 1945. június 21-én jelent meg. (Vö. IZSÁK LAJOS: *Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944-1956*. Pécs, 1994. 35. p., illetve a pártprogram: 217-223. p.) Ebben számos a „Demokrácia és jog” című tanulmányában tézisszerűen megfogalmazott gondolattal találkozunk. Így például a program „Alkotmány” című alfejezetében írott alkotmány kodifikálását sürgeti, illetve a parlamentarizmus, a többpártrendszer és a népképviselői kormányzat mellett foglalt állást, melynek működését az államhatalmak megosztásának intézményes biztosításával kívánja megvalósítani. A közvetlen és közvetett demokrácia összekapcsolásának eszközeként határozza meg a referendum intézményét, illetve a modern közvélemény-kutatást. (A program egy „Közvéleménykutatató Intézet” mielőbbi felállítását is szorgalmazza.) A „Bíraskodás” című alfejezetben az alkotmánybíráskodás kialakítását, az esküdtbíráskodás visszaállítását és új tartalommal való megtöltését, „a jogi oktatás gyökeres reformját, a jogász beható lélektani, szociológiai, statisztikai, gazdasági és elméleti képzését” tartja feltétlenül megvalósítandónak. A program eme részei – ide értve még „A közigazgatás” című alfejezetben foglaltakat is – kétségtelenül Horváth előadásában megfogalmazott nézete szerves átültetését jelentik. Ezt nemcsak a tartalmi egyezések, hanem bizonyos esetekben szövegszerű azonosságok is igazolják.

<sup>7</sup> HUSZÁR TIBOR: Bibó István. *Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*. Kolonel Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 1989. 24. p.

tását. Ő jogszociológus volt elsősorban, és ami a fő, valamiképpen mentes volt az akkori közélet konzervatív kötöttségeitől, pontosabban volt némi angol iskolája és némi hajlama egy tiszta anarchizmus felé, vagyis szemben állt az állam mindennemű fetisizálásával.”<sup>8</sup> De érdemes itt idézni magát az érintettet is, aki a második világháború végén keletkezett önéletrajzi írásában így jellemezte az 1929-es londoni tanulmányútja során Laski – a politikai pluralizmus egyik igen jelentős elméletalkotójának – rá gyakorolt hatását: „Laskinak majdnem minden művét elolvastam, és tanításait igyekeztem beépíteni műveimbe. Ő mindenekfölött a gondolat morális pátozásával hatott rám” – emlékszik vissza. „Csodáltam a minden művében fellelhető, »buzgó szabadságvédelmet«... Nem lehet nála jobb eligazítót találni a »szabadság stratégiájának« bonyolult problémái között és az eszmék átértékelésében, ami a »tervezésnek« mint a »szabadság« módszerének, a gazdasági demokrácia körülményei között való igazolásába torkollik.”<sup>9</sup>

Horváth politikaelméleti felfogását át- meg átszövik a jogrendszer komplex képződményként értelmezett teóriáján nyugvó, istrumentális jogszemlélete, mely alkalmasnak tűnik az ideális hatalomgyakorlási modell elméleti megalapozására. Előadása elején a következő kérdéseket fogalmazza meg: „Milyen következményekkel lép fel a demokrácia a joggal szemben? Milyen különös jogtechnikai módszerekkel biztosítható a demokrácia életképessége? Miként érvényesül a demokrácia eszméje jogintézményeinkben?... Mennyi lehet a hozzájárulása jogszolgáltatásnak, jogalkotásnak és jogtudománynak a demokrácia megvalósításához?”<sup>10</sup> Feleletként Jeremy Bentham „legnagyobb szám legnagyobb boldogsága” utilitarista elvére hivatkozik, melynek megvalósítását a jog egész területén intézményesen kell biztosítani.

A kérdéseket követően, a demokrácia két dimenziója viszonyának vizsgálatával folytatja gondolatmenetét. A politikai és gazdasági demokrácia különbségét és kapcsolódását a „nép által és a népért való kormányzás” elvén keresztül igyekszik megmagyarázni: „[A] nép érdekében való kormányzás csak akkor tekinthető végleg biztosítottnak, ha azt... nem felvilágosult egyeduralkodó, hanem maga a felvilágosult nép gyakorolja.”<sup>11</sup> A politikai demokrácia így logikusan vezet el a gazdasági demokráciához, amikor is a nép saját érdekeinek érvényesítésére használja fel politikai jogait.

Horváth a politikai demokrácia fajtáiként elemzi a közvetett és közvetlen demokráciát.<sup>12</sup> A közvetlen demokrácia hagyományos eszközeiként em-

<sup>8</sup> Uo. 216. p.

<sup>9</sup> HORVÁTH 1993, 87. p.

<sup>10</sup> HORVÁTH 1945, 43. p.

<sup>11</sup> Uo. 44. p.

líti a népszavazást, a népbíráskodást, illetve a forradalmat, amikor a nép maga cselekszik. A közvetett demokráciáról szólva, nem hallgatja el negatív véleményét. A politikaelméleti irodalomban „delegált arisztokráciának” (aristocracy by delegation) nevezi, ahol a választópolgárok akaratának érvényesülése, az urnáknál leadott szavazatokban merül ki. Nézete szerint, a 19. század végéig töretlen volt a hit a képviseleti kormányban. Még az elmúlt századforduló után is a „kiválasztási módszerek” a „demokrácia technikájának” tökéletesítése volt napirenden, s ennek megfelelően alakították ki az alkalmas jogtechnikákat. A második világháború előtt nyilvánvalóvá vált a demokrácia e modelljének válsága. Horváth szerint „nem a vagy-vagy, hanem a többé-kevésbé kérdésével állunk szemben, amikor a demokrácia »fajai« között válogatunk... a politikai és gazdasági demokrácia, s az előbbin belül, a közvetlen és a közvetett (képviseleti) demokrácia egyaránt elhanyagolhatatlan elemei a demokrácia eszméjének, amelynek teljes kibontakozást csakis összes elemeinek szerencsés kombinációja adhat. Ennek a kombinációnak a megtalálása és intézményes biztosítása a jogtechnika sajátos feladata.”<sup>13</sup> Nyilvánvaló, hogy az optimális kombináció kialakítása nem könnyű, azonban hathatós eszközként lehet támaszkodni Horváth szerint a „modern közvélemény-kutatás” eredményeire.

Horváth már az 1930-as évek végén és az 1940-es évek elején, több tanulmányban foglalkozott a közvélemény vizsgálatával, a közvéleményt befolyásoló tényezőkkel, és maga is végzett kisebb közvélemény-kutatásokat.<sup>14</sup> Egy korabeli nyilatkozatából is kiderül, hogy jól ismerte az angolszász közvélemény-kutatás

<sup>12</sup> A mai demokrácia (Világ, 1945. május 25.) című publicisztikájában már ezt megelőzően is foglalkozott a közvetlen és közvetett demokrácia kérdésével, melyek sarkalatos pontjai politikaelméleti nézeteinek. A képviseleti demokráciáról a következőket írja: „... minél ritkábban és minél tökéletlenebb módon történik a képviselők kiválasztása, annál könnyebben válik a képviselet a demokráciának gúnyképévé”. Megítélése szerint előtérbe kerül a közvetlen demokrácia alkalmazása. Ezt véli felfedezni a politika pártok részvételével működő népbíróságok, igazolóbizottságok stb. tevékenységében. Ennél is fontosabb eszköznek tartja a „napenkénti népszavazásnak” is tekinthető közvélemény-kutatást: „A közvetlen demokráciának ez a finom módszere egykor talán feleslegessé teszi a képviselet kiválasztásának mai nehézkes módszerét.” Ugyanebben az írásában foglalkozik a politikai és gazdasági demokrácia kapcsolatával. Nézete szerint „a demokrácia nemcsak a nép politikai uralmát jelenti, hanem ennek logikus következeképpen a nép egyenlő részvételét a gazdasági javakban is... a demokrácia végelemzésben az osztály nélküli társadalmat kívánja és a kapitalizmussal csak addig fér meg, amíg a termelés kiterjeszkedik és a tőkés osztály folytonos engedményeket tehet.” Ebben a gondolatsorban felfedezhető Harold Laski hatása és kézzelfoghatóvá válik a hivatkozott bibói értékelés is, mely Horváth liberális anarchizmusára vonatkozik.

<sup>13</sup> HORVÁTH 1945, 45. p.

<sup>14</sup> Lásd HORVÁTH BARNÁ: A közvélemény ellenőrzése. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Juridico-Politica. Tom. XIV. Fasc. 2. Szeged, 1939.; A láthatatlan ember. Délvidéki Szemle, 1 (1942) 6, 226-233. p.; A közvélemény vizsgálata / Die Untersuchung der öffentlichen Meinung / The Examination of Public Opinion. Universitatis Francisco-Josephina. Acta Juridica-Politica 8. Kolozsvár, 1942.

módszerét és apparátusát.<sup>15</sup> Felfogása szerint, a közvélemény-kutatás megfelelő technikai módszer a vélemények megoszlásának folytonos és elegendő pontossággal való ellenőrzésére. Nézete szerint „forradalmasíthatja a közösségi akaratképzés technikáját”, ha a népképviselő és a közvélemény-kutatás egymás mellett működnek, hiszen a közvélemény-kutatás eredményei befolyásolják a képviselői testület döntéshozatalát. Horváth felhívja a figyelmet a közvélemény-kutatás korlátaira is: „Achilles-sarka a kérdésfeltevés, mert csakis annak a feleletnek van jelentősége, amelyre a megkérdezett kompetens.”<sup>16</sup> A kompetencia feltételeként említi a felvilágosító, tájékoztató tevékenységet, ami közel áll a ma használatos nyilvánosság kifejezéshez. A modern életviszonyokban a politikai kérdések is bonyolultakká, szakszerűekké váltak, az állampolgár kompetenciája gyakran kihívásokkal kerül szembe. Véleménye szerint az „üzemi demokrácia” intézménye azért lehet életképes, mert a dolgozók ahhoz szólnak hozzá, amihez értenek.

Horváth a modern demokrácia alapintézményei kapcsán, a köztársaságot, a parlamentarizmust és a felelős kormányt említi. Az államformák tekintetében a köztársaságot tartja az ideálisnak, mindamellett a királysággal is összefér a demokrácia.<sup>17</sup> A „parlamentarizmus betegségének” fő okát egyrészt a már korábban kifejtett közvetettségéből adódó hátrányokban látja, másrészt: „... a kérdések fokozódó szakszerűsége és a törvényhozási anyag felhalmozása, lassanként a képviselők kompetenciáját is kérdésessé teszi.”<sup>18</sup> A kompetencia hiánya így tehát nemcsak az állampolgárokat, hanem a politikát hivatásszerűen művelő politikusokat is egyaránt sújtja.

Jelentős anomáliákhoz vezethet Horváth szerint a modern parlamentáris viszonyok között, a népképviselő és a neki felelős kormány közti „munkamegosztás”: „A népképviselő a kormány törvényjavaslatainak elfogadására vagy elvetésére, és a kormány iránti bizalom vagy bizalmatlanság kifejezésére szorítkozik... a parlament szerepe a kormánnyal szemben ítélkezés, a kor-

<sup>15</sup> Lásd a „Magyar Gallup ezennel megindul” című Horváth Barnával készült interjút. Világ, 1945. július 17.

<sup>16</sup> HORVÁTH 1945, 46.p.

<sup>17</sup> Az előadását fél évvel követően – 1945/46. fordulóján – az államforma-vitában is exponálta magát. A Világ című lap 1946. január 1-i számában a vele készült interjúban az írott alkotmány mellett érvelve vallja, hogy a maradandóság és a jogbiztonság kívánalma az „alapjogok” és az állami „főszervek” (törvényhozó, végrehajtó, bírói) működésének alkotmányjogi szabályozása révén valószínűsíthető meg. Véleménye szerint a köztársasági államforma felel meg leginkább a modern demokráciának, míg „[a] királyság ugyan megfér a demokráciával, de abban csak a történelmi ornamentum szerepét játszhatja.” Reprezentatív funkció betöltésére hivatott államfőt javasol, példaként említve az 1920-as osztrák és csehszlovák alkotmányt. Vö. Milyen legyen az új magyar kormány? Beszélgetés Horváth Barna egyetemi professzorral. Világ, 1946. január 1.

<sup>18</sup> HORVÁTH 1945, 57. p.

mányé pedig a kezdeményezés.”<sup>19</sup> Valójában itt is a képviselői kompetencia sebezhetősége merül fel. A képviseleti demokrácia hiányosságát mérsékelheti a két- vagy többpártrendszer, bár ezeknek is van a parlamentarizmust befolyásoló mellékhatásuk. Horváth szerint, kétpártrendszer esetében a képviselői státusz háttérbe szorul, és a fontos kérdéseket a pártok a parlamenten kívül döntenek el, míg a többpártrendszer folytonos kormányválság előidézője lehet, mellyel határozott politikai irány hiánya, „folyosói befolyások” és korrupció jár együtt. Javaslatként fogalmazza meg, hogy a népképviseletnek át kell venni a kezdeményezést a kormánytól, és a parlamenti pártok „összműködésének” intézményes szabályozását kell megteremtteni, továbbá a parlamentet is felelőssé kell tenni munkája eredményességéért.

A demokráciát gyakorta és okkal nevezik – véli Horváth – „vitatkozás útján való kormányzásnak” (government by discussion), mert helyes döntést „a vélemények összemérésétől és mérkőzésétől várja”. Más összefüggésben, nem kevés iróniával említi: „... a demokrácia épp azért oly nehéz politikai eszmény, mert az értelmi meggyőződést és belátást kívánja diadalra juttatni.”<sup>20</sup> A demokrácia kimeríthetetlen tartalékát a szabad emberek közösségei, az „egész nép felszabaduló energiái” jelentik. Felfogása szerint a jogtudománynak és a jog művelőinek nagy kihívást jelent a demokrácia új technikáinak feltárása, a demokrácia és jog harmonikus viszonyának folyamatos biztosítása.<sup>21</sup>

<sup>19</sup> Uo.

<sup>20</sup> Uo. 47. p.

<sup>21</sup> E helyütt kimondatlanul is szó esik a joguralom (jogállam) problematikájáról, melyről még a háború előtt írt tanulmányt. Vö. HORVÁTH BARNÁ: *Joguralom és parancsuralom*. Katholikus Szemle 50 (1936) 609-617. p. (Újabb közlés: *Jogállam*, 1993/1. 71-78. p.) Írásában a jogállam lényegét a következőképpen magyarázza: „[a] jogállamnak mint történeti típusnak szerkezetében a főhangsúly a végrehajtásnak egyrészt bírói ellenőrzés, másrészt a kormányzat parlamenti felelőssége által biztosított törvényszerűségén nyugszik, de a szabadságjogok független bírói védelme és a népképviseleti törvényhozás sem elhanyagolható szerkezeti elemei. Mindezekkel együttvéve kívánja a technikus jogállam a joguralmat, azaz általános törvények tartós uralmát – az emberek önkényes uralma helyett – intézményesen biztosítani.” (Uo. 612. p.) Horváth maga is szembesült a kortárs társadalomtudományi és jogtudományi szerzőket igencsak foglalkoztató kérdéssel, a parlamentarizmus és a liberális demokrácia korabeli válságának problémájával. A kiütkeresés során a politikai gondolkodás legjelesebb alakjai és a mértékadó értelmiség számos képviselője közül sokan tájékozódtak a tervszerű irányítás („tervállam”), a „vezéri elv”, a közvetlen demokrácia és az „akcióképes” totális állam eszméjének az irányába. Bizonyos szempontból ezek a gondolatok jelennek meg Horváth hivatkozott művében is, amikor a jogállam és totális állam dilemmáját vizsgálja: „A mai totális államok végszükségben, osztályharc és világháború kohójában, gazdasági összeomlás és munkanélküliség romjain keletkeztek. Olvasztótégelyei ellentétes törekvéseknek. A proletariátus, a nemzet vagy faj »mythosá« a lendítő erejük, amely nagy akcióképességet és a közvetlen demokrácia bátor igénybevétele révén népszerűséget is biztosít számukra. Ez a jogállamnál alkalmasabbá teszi őket annak a termékeny kompromisszumnak a létrehozására, amelyet a kollektívizmus és magánkezdeményezés között meg kell találnunk, ha a gazdasági fejlődést megállítani nem akarjuk.” Ugyanakkor „[a] totális állam hívei még sohasem bizonyították, hogy ennek a nagy lehetőségnek a megvalósítását a

Hogy mire használható, illetve mire nem a jog, erre Horváth a „jog teljesítő képességének” fogalmát használja. Meghatározása szerint „a jog a társadalmi technikának egy különleges módszere, amely magatartási minták (patterns of behavior) és tényleges magatartások különös felhalmozódásából és kapcsolódásából áll.”<sup>22</sup> E szociológiai szemlélet is elvezet oda, hogy a jog eszközként hasznosulhat a társadalmi cselekvés megtervezéséhez. A jog teljesítőképességének, véleménye szerint, meg vannak a maga határai: „... a demokrácia megvalósulását sem lehet egyedül csak a jortól várni. A jog mindig csak keretet, mintákat, utakat, módokat adhat, medret vág csupán, amelyet tartalommal kitölteni csak a demokratikus ember lelkiisége tud.”<sup>23</sup> Horváth szerint ezt a lelkiiséget „a politikai műveltségnek és fegyelemnek legnemesebb tradíciói töltik ki”. E tradíciók rendkívül fontosak még abban az ideális állapotban is, ahol a jog a szabadság megvalósítása érdekében, sajátos módon beavatkozik, hogy a „beavatkozástól mentes köröket teremtsen.”

Horváth ezt követően a jogrendszer egyes elemeivel (jogalkotás, jogalkalmazás), illetve a jelentős jogágakkal, és végül általában a jogtudománnyal szemben támasztott követelményeket foglalja össze, melyek lényeges elemei egy valódi demokratikus berendezkedésű társadalomnak. Először a „demokratikus jogszolgáltatás” kérdéseit vizsgálja. A modern szociológiai jogszemlélet alaptéziseiből kiindulva, megállapítja, hogy a jogalkotás és jogalkalmazás különbségei viszonylagosak: „Ezért sarkalatos követelménye a demokratikus jogszolgáltatásnak a dogmatikus betű- és fogalomjogászat, a jogász bürokrácia háttérbe szorítása, és a jogeset »szociális kontextusának« a tudományos megfigyelés világánál való felderítése.”<sup>24</sup> Ebből adódóan, a modern jogelmélet szerinte nem ismeri a joghézag tényét, hiszen az adott esetet a „formátlan, szabad jog” alapján meg lehet oldani, így szakítani kell a jortól csak ideális esetben elvárható logikai zárttság teóriájával.

A demokratikus jogszolgáltatás alapvető intézményeként említi a bírászkodásban és a közigazgatásban működő néprésztvételt. Ebben a kérdésben a szakszerűség és a laikus elem helyes kombinációjának kialakítása a meghatározó. Horváth szerint a bírászkodás esetében, a szakszerűség szempontjának a

*totális állam szerkezete intézményesen csakugyan biztosítja is. A »mythos«, a terror, a vezéregyenységek hőskultusza széles utat nyit a parancsuralomnak. A kritikával, a vallás, a gondolat, a sajtó szabadságával szemben tanúsított türelmetlenség ugyancsak súlyosan kockáztatja a joguralmat. Amíg a totális állam építői az ellenkezőt nem bizonyítják, azt kell mondanunk tehát, hogy a nagyobb közvetlenség, akcióképesség, esetleg népszerűség a totális államban csupán lehetőséget nyújt, de éppen nem biztosítékot a joguralom megvalósítására. Súlyos hiba, hogy... a totális állam elveti a jogállam intézményes biztosítékait anélkül, hogy helyükbe jobbakat állítana.” (Uo. 616. p.)*

<sup>22</sup> HORVÁTH 1945, 49. p.

<sup>23</sup> Uo. 50. p.

<sup>24</sup> Uo. 51. p.



„tényállás tudományosan pontos megállapításánál” és a „jog logikai és technikai szempontjainak érvényesítésénél” kell meghatározónak lenni. A laikus ítélkezésnek az erkölcsi és politikai kérdésekben kell állást foglalni. A közigazgatás esetében, Harold Laski elképzelését a magáévá téve, homályos értelmű és funkciójú testületet („polgárok választmánya”) képzel el az állampolgár és a hivatal közé, amely az eltérő érdekek feloldásában és az egymás iránti bizalom növelésében venne részt.

Nézete szerint a jogszolgáltatás legfőbb szempontja minden esetben a szabadságjogok védelme és értelmezése: „Ma már alig kétséges, hogy ezen a téren a szabadságot nem a laissez faire, hanem a tervszerű irányítás és beavatkozás biztosítja... Ha mindenkit fel akarunk szabadítani a nélkülözés és a szolgaság alól, akkor nyilvánvalóan inkább beavatkozni és tervezni kell, mint a beavatkozástól és a tervezéstől óvakodni.”<sup>25</sup> Ez alól kivételként említi a gondolatszabadságot, ahol „az egyéni szabadságot kell kiterjesztőleg, a közösségi beavatkozás szabadságát ellenben megszorítólag értelmezni.” Úgy véli, hogy „a demokrácia további egészséges fejlődésének kulcsa a kollektív beavatkozás szédületes iramában megtalálni a módját annak, hogy azzal az egyén szellemi energiáinak felszabadítása és kibontakozása lépést tarthasson.”<sup>26</sup> Horváth felfogásában, az állami beavatkozás és az egyén autonómiájának viszonyában a kölcsönösség a meghatározó, azonban „a közösség szabadsága – a beavatkozás szabadsága – végső sorban mindig az ember szabadságát van hivatva előmozdítani.” Az egyéni autonómia tisztelete ilyen formán a beavatkozás értelme és korlátja egyben.

A jogrendszer másik lényeges eleme a „demokratikus jogalkotás”. Horváth szerint a modern tudományos jogalkotás típusa az írott jog, annak ellenére, hogy az angol jogi kultúra a szokásjog és a történeti alkotmány tradícióinak alapján is kétségtelenül biztosítani képes a demokráciát. Az írott jog, mint a modern jogalkotás terméke bizonyos esetekben a „jogszabályinfláció” veszélyével is járhat. Így jöhet létre a Horváth által használt terminus szerint a „papírosjog”, az írott jogforrásba vetett túlzott bizalom büntetéseként. Felhívja a figyelmet a törvényi és az alacsonyabb rendű, végrehajtási jellegű jogalkotás összhangjára, mivel az esetek többségében az alárendelt jogforrások konkretizálják a törvények előírásait az individuális jogesetekben. Az írott jog kapcsán tesz említést az alkotmánybíráóság funkciójáról, melynek tevékenysége „logikusan folyik az alaki értelemben vett alkotmány fennállásából, mert a törvények alkotmányyszerűségét csak bírói felülvizsgálat döntheti el, e nélkül pedig az alkotmány érvényesülése nincs biztosítva.”<sup>27</sup> Lényegében Horváthot tekinthet-

<sup>25</sup> Uo. 53. p.

<sup>26</sup> Uo. 54. p.

<sup>27</sup> Uo. 56. p.

jük az alkotmánybíráskodás első hazai támogatójának, és ez idő tájt legfőbb hirdetőjének.<sup>28</sup>

Ezt követően a jogalkotás részét képező egyes jogágak jövőbeli fejlődési irányjaival foglalkozik. Elsőként a magánjogban bekövetkezett változásokat említi. A gazdálkodás tervszerű irányítása szerint „a szocializmus jogtechnikai keresztülvitele”, amely magánjogi joghelyzetek „közigazgatásjogivá” válását eredményezi. Így „a személyjog, a családjog, és a vagyoni jog részben elszegényedik, részben pedig, szakjogaival együtt elközjogiasodik.” A magánjog jelentősége a magánautonómia territóriumára szorul vissza.<sup>29</sup> A büntetőjog – azon belül is a „népellenes politikai bűncselekmények” – kapcsán Horváth a demokrácia tűrőképességéről megállapítja: „A demokrácia kétségkívül annyit veszít súlyából, amennyi azoknak a véleményeknek a súlya, amelyeket üldözni kénytelen.”<sup>30</sup> A demokrácia valójában pozitív értékek felmutatásával képes a „felforgató törekvésekkel szemben” hatásosan küzdeni. Defenzívába kerül az állam, ha büntetni kényszerül. A büntetés – nézete szerint – csak felületi kezelést jelent, mert bizonyíthatóan a büntetés megelőző hatása elenyésző. Távolatilag a büntetésnek mindinkább el kell veszítenie megtorló jellegét, és át kell alakulnia „lélekformáló gyógyító és nevelő gondozássá”. Felfogása szerint a bűnözőben kialakult „lelki rendellenesség” motiválja az átlagostól feltűnően elűtő gátláshiányt és aggálytalanságot. A társadalomnak nincs más választása, mint megpróbálja a bűnöző „lelki kondicionálását” saját érdekeinek megfelelően befolyásolni.

A jogágak közül utolsóként tárgyalja Horváth a nemzetközi jog fejlődésének kérdéseit. Elképzeléseire a közelmúlt pusztító tragédiája nyomja rá bélyegét. Célként jelöli meg az államok közötti konfliktusok és főképpen a háború elkerülésének a nemzetközi jog által szabályozott „nemzetközi jogközösség demokratikus alkotmányának” a kialakítását.<sup>31</sup> Létrehozásának akadálya ez időig az állami szuverenitás merev dogmája volt. Úgy véli, hogy „a háborútól való

<sup>28</sup> A Polgári Demokrata Párt programjában explicit követelésként fogalmazódik meg – konkrét szervezeti elképzelések rögzítése nélkül – az alkotmánybíráskodás intézményes kiépítése: „A Polgári Demokrata Párt követeli az alkotmánybíráskodás bevezetését, vagyis a törvény alkotmányszerűségének, meghatározott vitás esetekben és feltételek mellett, bírói felülvizsgálat alá bocsátását.” (A Polgári Demokrata Párt Programja. In: IZSÁK 1994, 291. p.)

<sup>29</sup> HORVÁTH 1945, 58. p.

<sup>30</sup> Uo.

<sup>31</sup> Horváth egy későbbi *A világ kormányzata* (Világ, 1946. január 19.) című írásában fejt ki gondolatait a világ fokozódó integrálódásának tényeiről és kényszeréről. E szerint a világgazdaság megtervezése és megszervezése mindenképpen igényli egy egységesedő központi akarat érvényesülését: „Ma már nem egészen utópikus a világ kormányzatáról beszélnünk, mert ez a feladat kezd egész súlyával a nagyhatalmakra nehezedni.” Megítélése szerint ilyen irányba mutat az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandósult tevékenysége, illetve a Nemzetközi Bíróság folyamatos működése.

szabadság, – amely minden egyéb szabadságunknak előfeltétele – ma a szabadság súlypontjának az államról a nemzetközi közösségbe való áthelyezését követeli.”<sup>32</sup> Ez megkívánja a nemzetközi bíraskodás, végrehajtó hatalom és törvényhozás létrehozását. Mint ahogyan egy szuverén állam alkotmánya szabályozza az államhatalmi ágak működését és egymáshoz való viszonyát, ugyanúgy a „nemzetközi jogközösség alkotmánya” világméreteken szabályozná a főbb hatalmi ágakat. Szerinte csak ez akadályozhatja meg a szuverén államok ismétlődő háborúba „tántorgását” és ez biztosíthatja világméreteken a gazdasági és szociális kérdések előtérbe állítását.<sup>33</sup> A nemzetközi jogközösségnek nem „világrendőrré”, hanem a világ jólétén munkálkodó szervezetté kell válnia. Ha utópikusnak is tűnik ez az elképzelés, találhatók benne racionális elemek is. A háború utáni nemzetközi légkör ekkor még lehetőséget mutatott a felgyülemlett gondok világméretű megoldására.

Horváth végezetül a modern jogtudománynak a demokrácia megvalósításában játszott szerepét vizsgálja. E rövid részben főleg jogbölcseleti fejtegetésekkel találkozhatunk, aminek nincs közvetlen kapcsolata az eddig felvázolt politikaelméleti gondolatrendszerrel.

1945 nyarán a társadalom többsége számára még alternatíva volt, hogy Magyarországon kialakítható az egyéni autonómiát és szabadságot biztosító európai (polgári) demokrácia. Két-három évvel később már nemcsak Horváth, Moór és Bibó volt tisztában az időközben bekövetkezett, visszafordíthatatlan változásokkal. A „fordulat éve” mindhármuk életében jelentős változást hozott. Moórt súlyosbodó betegsége, illetve közéleti szereplésének ellehetetlenülése előbb betegszabadságra kényszerítette, majd 1948 legvégén „érdemeinek elismerése mellett” nyugdíjazták. Moór megüresedett katedrájának kétségkívül legalkalmasabb, nemzetközileg is elismert várományosa Horváth lett volna. Ekkor azonban már a tudomány világán kívüli szempontok döntöttek el egy-egy tanszéki kinevezés kimenetelét. A sors kegyetlen fintora volt, hogy a katedra elfoglalása helyett, éppen őt kérték föl, tegyen javaslatot Szabó Imre – a későbbiekben a hazai marxista jogtudomány és jogelmélet emblemikus alakjává váló kolléga – személyére. Úgy vélte, számára itthon nem létezik további tudományos perspektíva, s végleges elhatározásra jutott. Egyetlen kiút-

<sup>32</sup> HORVÁTH 1945, 61. p.

<sup>33</sup> A harc (háború) és a jog kapcsolatának kérdését már a *Rechtssoziologie* (1934) című művében érintette. A harc korlátozása és a „szervezett béke” gondolatának 1935-ben Háborús potenciál és szervezett béke címmel külön tanulmányt is szentelt. Ugyanakkor Moór Gyulával – egykori mentorával – kialakult személyes konfliktusának egyik „vádpontjává” vált az állami szuverenitás, a nemzeti érzés, illetve a hadviselés és az állampolgári kötelezettség (áldozatvállalás) viszonyának megítélése. Vö. SZABADFALVI JÓZSEF: Vonzások és taszítások – Moór Gyula és Horváth Barna kapcsolata. *Magyar Jog*, 44 (1994) 11, 654-660. p.; PACZOLAY 2011, 11-12. p.

ként az emigrálás maradt számára. Feltehetően kényszermegoldásként került „tanszéki jogú mb. előadóként” a budapesti jogi kar, korábban Bibónak ajánlott, nemzetközi jogi tanszékére. Bibó visszaemlékezéséből tudjuk: „Nagy meglepetésemre ezt a Nemzetközi Jogi Tanszékét saját professzorom, Horváth Barna fogadta el, azt hiszem, 48 szeptemberében. Csodálkoztam rajta, tőle lényegesen messzebb állt a nemzetközi jog, mint éntőlem. Akkor értettem meg a dolgot, amikor egy negyedév múlva Horváth Barna disszidált. Nyilván az egész tanszékelfoglalás merőben a disszidálás sima előkészítése érdekében történt.”<sup>34</sup> Az egykori tanítvány nemes patriotizmusából fakadóan nem gondolt a külföldre távozásra, ugyanakkor pár hónapon belül megtudta, mit jelent a tisztes polgári egzisztenciát jelentő egyetemi állást elveszteni, és 1956 néhány lelkesült hetét leszámítva haláláig, majdnem három évtizedet, belső száműzetésben élni. Míg Moórt minden bizonnyal az 1950 elején bekövetkezett korai halála mentette meg a súlyosabb retorzióktól, addig Horváth élete hátralévő közel negyedszázadát amerikai emigrációban volt kénytelen leélni. Ugyanakkor az új világban sem talált nyugalmat, tudományos-oktatói tevékenységét kevés siker kísérte.

<sup>34</sup> HUSZÁR 1989, 11. p.